

РЕЦЕНЗИИ И ОТЗИВИ

REVIEWS

ЧЕШКА МОНОГРАФИЯ ЗА БЪЛГАРСКАТА НЕОФИЦИАЛНА ЛИТЕРАТУРА ДО 1989 Г.

(*Mikulecký, Jakub. Mezi disentem, undergroundem a šedou zónou. Neoficiální bulharská literatura 1944-1989. Praha: Academia, 2021. 511 s.*)

Александра АЛЕКСАНДРОВА

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България
E-mail: alexandrova.alexandra1@gmail.com

CZECH MONOGRAPH ABOUT BULGARIAN UNOFFICIAL LITERATURE BEFORE 1989
Alexandra ALEXANDROVA

Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Bulgaria
E-mail: alexandrova.alexandra1@gmail.com

В края на 2021 г. славистът и литературен историк Якуб Микулецки издаде своята дебютна монография, посветена на неофициалните литературни дейности в Народна република България. Младият учен, който защити докторат в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ през 2016 г., а от 2018 г. е постдокторант в Института за славистика към Академията на науките на Чешката република, последователно развива научния си интерес към неформалните (суб)културни явления в чешка и българска среда. Това е първата книга на чешкия изследовател и в нея той репрезентира натрупания си опит с неофициалните явления. Тази монография е не просто обзор на съществуващата металитература – представени са собствени научни хипотези и открития, които са приносили за българистиката и спомагат за постепенното изтупване от прахта на непознати, забравени или маргинализирани наши автори. Освен това не може да не се отбележи особено впечатляващият преводачески труд на Микулецки, който талантливо превежда поезия и проза. За удобство на читателя в бележки под линия са изнесени българските оригинали, някои от които никога досега не са били публикувани.

Монографията „Между дисидентството, ъндърграунда и сивата зона. Неофициалната българска литература в периода 1944-1989 г.“, публикувана от пражкото издателство *Academia* с подкрепата на Института за славистика към АНЧР, е с обем от 511 страници и е рецензирана от доц. д-р Ани Бурова и д-р Мирослав Коуба. Книгата може да се впише в контекста на излязлата през 2020 г. антология „*До другата трева...* Антология на модерната българска поезия от Атанас Далчев до 90-те години на 20. век“ (преводачески колектив, издателство „Петър Щенгъл“). Подобни „бутикови“ книги се появяват твърде рядко и поради тази причина са повод за гордост. Освен с обем, монографията впечатлява със своята изследователска пълнокръвност, прецизност и систематичност при представянето на една не особено структурирана и еднозначна литературна маса – българското неофициално писано творчество по времето на тоталитаризма. Изследването постига два основни ефекта: първият е, че репрезентира пред чешкия читател един непознат за него литературен феномен, какъвто е българската култура, и второ – авторът прави първия систематичен културноисторически и литературноаксиологичен разрез на неофициални текстове. С това задълбочава досегашния научен фонд по темата, подрежда хронологично и осмисля причинно-следствените връзки между литературния ъндърграунд, самиздата, дисидентството и сивата (полуофициална) зона, като многократно подчертава липсата на дихотомия между официоза и нелегалните текстове като симптоматична за нашата социокултурна среда.

Изследването на Я. Микулецки е смело. Изследователят поема риска да се занимае с екзотичната за чехите българска литература, като я извежда от общия контекст на балканската

литература (където обикновено попада) и чрез редица аналогии с познати за чехите контракултурни явления от дисидентството и ъндърграунда я прави по-разбираема. Освен това славистът тръгва по следите на един маргинализиран дори в българската наука проблем, какъвто е неофициалната литературна продукция и нейното антитоталитарно измерение; успява да издири, преведе и събере на едно място текстовете на автори, слабо познати дори за българския читател. Вероятно най-големият успех на книгата се състои във факта, че дава гласност на лица и творби, битуващи отвъд периферията на литературната история, чиито текстове са останали в забвението на частните архиви, като изравнянето им показва, че антисистемността у нас е била полиизмерна.

Структурата на книгата следва историческата хронология, а чрез аргументирани връзки се осъществяват плавни преходи между микротемите, което прави книгата подредена. Зададен е общият исторически, социален и политически контекст, в който са вписани неофициалните явления в литературата като текстовете, писани в затвори и лагери, т. нар. литература от чекмеджето, полуофициалната сива зона, самиздат, дисидентски текстове, забранени текстове и ъндърграунд. Стилът е високоакадемичен, но увлекателен. Показана е ерудиция и добро познаване на литературноисторическите особености на социалистическия блок (многократно се правят паралели с Чехословакия, СССР, Полша, Унгария). Я. Микулецки сортира разглежданите примарни текстове в три корпуса: **самиздат** (издание, което не попада под гилотината на идеологическата цензура, разпространява се нелегално в съвсем малък тираж, в което се отпечатва неофициална литературна продукция, на която ѝ е отказан достъп до официалните издателства или която сама отказва да поиска такъв достъп; самиздатът се превръща в единствено средство за „консервация“ на дадения текст); **„литературата от чекмеджето“** (непубликувани дори в самиздат ръкописи, които авторите никога не предлагат на официалния печат заради опасността от преследване и санкции); **забранени, конфискувани или компрометирани текстове** (при определени обстоятелства успяват да заобиколят цензурата, но са забранени и иззети от официалния книжен пазар *ex post*). Авторът изключва от обекта на изследване емигрантската литература. Я. Микулецки систематично въвежда историческия дискурс и особеностите на социализма в България, за да обясни някои характерни за българската литературна история явления, които се различават от иначе сходните процеси в другите социалистически страни. Изследователската перспектива спрямо националните явления има непряк оценъчен характер, допринасяйки за по-пълноценното осмисляне на все още маргиналният проблем за неофициалните ни литературни дейности. Търсени са взаимовръзки и са подчертани литературните рефлексии на знакови събития в света и Европа: Кубинската революция от 1953 г., развитието на контракултурните явления в англо-американска среда през 1950-те и 1960-те години, Унгарското въстание от 1956 г., Пражката пролет от 1968 г., дисидентската инициатива Харта 77 от 1978 г. и др. Анализирани са стратегиите на отразяване на тези събития в неофициалната литературна продукция у нас и е показана чувствителността на интелектуалците към световната история, на която сякаш са принудени да останат странични наблюдатели. Я. Микулецки забелязва възхитата по отношение на големите събития и появата на чувство за национална вина поради несъстоялите се у нас значими антикомунистически революции. В три български стихотворения – от Валери Петров, Блага Димитрова и Биньо Иванов, останали „в чекмеджето“, се отразява и саможертвата на чешкия студент Ян Палах, който в знак на протест срещу окупацията на Варшавския договор се самозаплава няколко месеца след Пражката пролет (изследването на българската „палахиада“ е новаторство).

Якуб Микулецки не пропуска да анализира промяната в литературните тенденции извън официалното ядро и допускането на дадени текстове до публичност съобразно периодите на затягане и разхлабване на режима. Редица текстове от периода след 1944 г. и десетилетието на 1950-те години остават извън литературната история и биват публикувани след 1989 г. Микулецки нарича този процес *ексхумация* на текстове. Множество произведения (поезия, мемоари, разкази, дори романи) възникват в трудововъзпитателните лагери в Белене, Богданов дол, Росица и Куциян, както и в затворите, където излежават своите политически присъди десетки хиляди интелектуалци, кулаци и други вражески елементи, свързани с царския режим. Литературата, писана в затворите и лагерите, се превръща в специфичен комуникационен канал и рефлектира осъзнатата безнадеждност, характерна за по-голямата част от независимата литературна продукция у нас преди 1989 г. Активни са политически затворници като поетите

Иван Дичев, Дянко Марков, Иван Хаджииванов, Илия Иванов и много други, чиито имена Микулецки успява да изведе от абсолютната литературна маргиналия. Въпреки репресиите на новия режим творчески дейни остават автори като Яна Язова, Стилиян Чилингиров, Змей Горянин, Константин Константинов. След Априлския пленум през **1956 г.** започва процес на своеобразно идеологическо разхлабване. През 1960-те години става възможна откъслечната поява на антропоцентризъм, нарцисизъм и егоцентризъм в някои произведения. Априлското поколение апликира върху социалистическия реализъм дързост, бунтарски дух и субективизъм. С „езоповски“ език и миметичност като скрита творческа стратегия творците флиртуват с цензурата (майстор на мимикрията е напр. Константин Павлов). Едновременното съществуване в зоните на официалното и неофициалното е характерно за част от априлските поети като Стефан Цанев, Любомир Левчев, Владимир Башев и Константин Павлов. Литературното присъствие на Павлов е по-сложно и на него е посветена отделна глава („Константин Павлов: Мит и реалност“, а отделни акценти върху творчеството и на други автори като Яна Язова, Русчо Тихов, Веселин Тачев, Георги Мицков, Борис Христов, Георги Рупчев и Димитър Воев Микулецки поставя в конкретни глави). Като симптоматично за нашата литературна продукция от 1960-те години Я. Микулецки забелязва **отсъствието на дихотомия** между официалната култура и алтернативите. Характерната сложна взаимосвързаност между официоза, сивата зона и радикалната неофициалност са обяснени с отсъствието на стройно дисидентство у нас, както и с причисляването към сивата зона на отделни текстове на редица официално публикувани автори. Тези особености довеждат до невъзможността за развитие на същински ъндърграунд в България. Малко са примерите за крайна антисистемност. Като такъв е посочен писателят Русчо Тихов, който е феномен на българската контракултура от 60-те години със своите авангардни творчески методи (авторът на експерименталната проза „Праволинейна инерция“ не може да бъде публикуван, защото поетиката му надхвърля представите за литература изобщо). Що се отнася до българския **самиздат**, то той е периферно явление, тъй като репресиите срещу интелектуалците нямат толкова масов характер. След 1968 г. властта преследва отделни неудобни творци като К. Павлов, които се разграничават от социалистическия дискурс. Българският самиздат не се влияе от процесите на затягане на режима и има спонтанно-стихийен характер. Един от феномените е русенската самиздатска група, самоопределила се като **„сърдити млади хора“** (Веселин Тачев, Георги Черняков, Димитър Горсов, Здравко Кисьов, Димитър Вятовски, Иван Цанев, Йордан Георгиев, Христо Владимиров и др.). В началото на 1960-те години неконформистката общност от бохеми и идеалисти, концентрирана около Веселин Тачев, извършва полуофициални дейности, включително обществени поетически четения (сред естрадната поезия вмъкват и своите революционно-бунтарски текстове). Характерно за тях е, че издават малки „програмки“ – пропагандни брошури с манифестен характер срещу официалната система, с които преобръщат производствените митологеми. Ключова за най-радикалното крило на неофициалната поезия от 1960-те г. е фигурата на **Веселин Тачев**, когото Я. Микулецки сравнява с легенди на чешкия ъндърграунд като Егон Бонди и Иво Водседялек. Поезията на В. Тачев в известната му стихосбирка „40 капки черна кръв“, излязла под формата на самиздат, е еманация на антиконсуматорския патос и радикалната индивидуалност, като прави поетическа деконструкция на идеологическите аксиоми, съпоставяйки ги с профанния свят на ежедневието и битовостта. Разграждането на символите на комунизма е начинът, по който Тачев се бори с общественото лицемерие. Знакови по отношение на развитието на самиздата у нас са още алманахът НЛО и списанията „Кула“, „Мост“ и „Глас“, възникнали през 1980-те години. Славистът обръща внимание и на българския **театър** и перипетиите му през 1960-те и 1980-те години. Редица постановки на автори като К. Павлов, Стефан Гечев, Недялко Йорданов, Стефан Цанев, Георги Марков, Константин Илиев, Радой Ралин и др. са свалени от сцена и забранени за следващи изпълнения. Микулецки не подминава и българската **сатира** в периода 1968 – 1989 г. и перипетиите на творци като Радой Ралин, Иван Коларов и Борис Димовски. 1968 г. е една от най-амбивалентните години в периода на тоталитаризма, защото за нея е характерен процес на едновременното разхлабване и затягане на идеологическата строгост. Именно в този шизофреничен период като гръмоотвод се появяват популярните и днес „Люти чушки“ на Р. Ралин, „Хипотези“-те на И. Коларов и „Ръкописи“-те на Иван Кулеков (които търпеливо чакат 1989 г., за да бъдат публикувани). 1970-те се превръщат в нова ера на стагнация, политически репресии и завръщане към сталинистките практики и

въпреки това се появява софийската ъндърграунд общност „Кукув ден“ (1970-те и 1980-те години). Групата около Георги Рупчев, Емилия Дворянова, Орлин Дворянов, Вячеслав Ботев, която през 1972 г. се нарича „Ку-ку“, през 1974 г. „Кукув ден“, а през 1977 г. е „Манастирското братство“, създава свой манифест и се самоопределя като културно подземие. Стратегията им на творческо изразяване включва кукувденските домашни карнавали (най-вече през 1980-те) на различни теми (Американски, Средновековен, Ориенталски карнавал и т. н.), а концептуалното представяне на картини, арт инсталации, музика и литература се превръща в празник на изкуствата. По време на тези карнавали се заснемат и ъндърграунд филми („Клавис“, 1985, „Око“, 1988 и „Докторе, сънувам странни сънища“, 1989 г.). Групата издава и самиздатска брошура, а Якуб Микулецки успява да се докосне до непубликувани досега текстове на поетесите Светлана Бояджиева, Мария Христова, Олег Гочев, които се съхраняват от Орлин Дворянов в личен архив. През **1980-те** години на режима му е все по-трудно да удържа чрез принуда принципите на социалистическия реализъм, който е повече от изчерпан, затова се отварят повече възможности за поява на алтернативни текстове. Едно от ярките явления в българската литература от това десетилетие е **Борис Христов**. Авторът на тиха (медитативна) лирика, която успява да излезе официално в стихосбирката „Честен кръст“ (1982 г.), се превръща и в ъндърграунд феномен чрез своите повести „Сляпото куче“, „Долината на обувките“ и „Смъртни петна“, последователно възникнали като ръкописи в периода 1980 – 1984 г. Характерни за Б. Христов са поетиката на мълчанието и жестовете на оттеглянето и отказа, които имат ключова роля за въвеждането на универсалните мотиви, развити в непубликуваните му повести. Възможен паралел би могъл да се направи между творчеството на Борис Христов и чешките ъндърграунд писатели от 1980-те Петър Плацак, Ян Пелц и дори Егон Бонди. Другото знаково поетическо присъствие е на **Георги Рупчев** – еманация на т. нар. „Забутано поколение“ (Миглена Николчина). Поетът попада в една от двете поетически вълни, характерни за алтернативата на 1980-те години (според определението на Пламен Дойнов), а именно вълната, свързана с неконформистското крило на Априлското поколение и кръга около Константин Павлов, чиято поетика черпи вдъхновение от културата на Запада, античността, митологията и източните философии (втората вълна е свързана с връщане към корените и традицията, основен топос е провинцията с нейните природни пейзажи и връщане към тихата лирика от модела на Борис Христов). По отношение на динамичните промени през 1980-те години Я. Микулецки шрихира още **Възродителния процес** и свързаните с него структурирано дисидентство и самиздат на българските турци и помаци, както и музикалния ъндърграунд около фигурата на **Димитър Воев**, който е един вид компенсация на някои закъснели у нас ъндърграунд процеси. Изведена е и връзката между академичните среди, семинарите, кръжоците, дисидентството, екотематиката, която се превръща в политическа платформа, както и преходът към **постмодернизма**. Монографията на Якуб Микулецки „Между дисидентството, ъндърграунда и сивата зона“ може да бъде определена като фундаментален литературноисторически труд, приносен за славистиката, българистиката и литературната историография и спомагащ за по-задълбоченото опознаване на тоталитарната ситуация у нас. Книгата се превръща и в ревизия на по-ранно твърдение на автора за отсъствието на контракултурни явления в литературата на НРБ, погрешността на което авторът чистосърдечно признава в предговора. Текстът има не само висока научноизследователска стойност, но и антологийна. Вярвам, че е повече от необходимо книгата да бъде преведена и на български език, за да се ползва от широката читателска аудитория и от академичните среди като базисна по отношение на българската неофициална литература преди 1989 г.